

Hans T. Blokland, *Wegen naar vrijheid. Autonomie, emancipatie en cultuur in de westerse wereld*. Boom, Amsterdam, 1995.

Paternalisme is een term met een pejoratieve betekenis. Dat is eigenaardig, want in vele culturen en gedurende lange eeuwen genoot vaderlijk gezag en gezagsverhoudingen een uitstekende reputatie. We spreken van de Hemelse Vader en de Vader des Vaderlands, van kerkvaders en burgervaders, van de vader van het weeshuis en het oudeliedenhuys – alles enigszins belegen, maar bepaald niet in ongunstige zin bedoeld.

Sinds de democratisering stem gaf aan de massa van de bevolking, staan vaderlijk gezag en vaderlijke zorg echter in een slechte reuk. Er spreekt bevoogding uit en bemoeizucht, ongewenste inmenging in zaken waarover we zelf wensen te beslissen. Als we onder paternalisme verstaan beslissen voor anderen – om hun 'bestwil' – omdat de beslisser beter weet wat goed is voor die anderen dan zijzelf, dan wekt dergelijke interventie instinctief onze weerzin. We wantrouwen de ostentatieve goede bedoelingen en we vermoeden eigenbaat. Alleen in uitzonderingsgevallen gaan we akkoord: vaccinatie, autogordels, bromfietshelmen en een rookverbod in openbare ruimtes. Maar de grenzen worden nauwgezet bewaakt. Drugsverslaafden onder dwang te laten afkicken is nog steeds een omstreden kwestie.

De discussie over paternalisme betreft ook bemoeienis met collectiviteiten. Moet ontwikkelingshulp gekoppeld worden aan inachtneming van mensenrechten door de begunstigde staat? Dienen de Verenigde Naties ongevraagd tussenbeide te komen, desnoods met geweld, om aan burgeroorlogen een einde te maken, zoals in Bosnië, Somalië en Rwanda? Is dat niet een terugvallen in het paternalisme van voormalige koloniale heersers, met hun 'ethische politiek', hun *mission civilisatrice* of hun *white man's burden*?

En om nog een wat huiselijker probleem te noemen: moeten leden van etnische minderheden in hun eigen belang gedwongen worden zo snel mogelijk de Neder-

landse taal te leren en 'in te burgeren', of hebben wij daartoe niet het recht en dienen we zelf de culturele pluriformiteit die zij inbrengen, te koesteren? Het is dit laatste onderwerp dat ons dicht in de buurt brengt van het thema van Bloklands boek. Ook hem gaat het om de dilemma's die verbonden zijn aan cultuurpolitiek, zij het dat hij het heeft over cultuur in de beperkte, conventionele zin, als letteren en kunsten. De vraag die hem bezighoudt, raakt het paternalisme in de kern: hoe kan met name de overheid door het voeren van een cultuurbeleid de zelfontplooiing van de burgers vergroten zonder daarbij op onaanvaardbare wijze in hun privé-domein te interveniëren? Anders gezegd: indien cultuurparticipatie toegang geeft tot grotere persoonlijke autonomie – tot verruiming van positieve vrijheid – hoever kan men dan gaan met maatregelen die de culturele competentie stimuleren indien zulks door de betrokkenen als (milde) dwang wordt ervaren, als beperking van hun negatieve vrijheid? Vrij laten is gemakzuchtig en laat de ongelijke verdeling ter zake van cultuurparticipatie intact; opvoeden is bemoeizuchtig en kan hooguit tot instemming achteraf leiden. Blokland noemt dit het emancipatiedilemma.

Over dit vraagstuk handelde Bloklands dissertatie uit 1991 die onder de titel *Vrijheid – autonomie – emancipatie* op de markt kwam. Met het oog op een Engelse vertaling bewerkte hij het boek en voegde er vrij wat nieuw materiaal aan toe, zonder overigens de strekking en de conclusies te wijzigen. Wie de dissertatie heeft gelezen, zal in de nieuwe editie geen nieuwe gezichtspunten ontdekken. Blokland toont zich in deze studie een buitengewoon belezen man, meester op meerdere wapens, zowel filosofisch en politicologisch als sociaal-wetenschappelijk en beleidskundig. Zijn boek is een toonbeeld van eruditie, uitputtend gedocumenteerd en geschreven in een heldere en stevige stijl. Het trok terecht de aandacht. Het werd door de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen bekroond met de Pieter de la Court-prijs en door de Nederlandse Kring van Politieke Wetenschap met de poli-

ticologen-jaarprijs 1992.

Zijn standpunt is duidelijk. Hij erkent het dilemma en pleit daarom voor een voorzichtig balanceren, maar hij bepleit zeer uitdrukkelijk een meer actieve cultuurpolitiek dan vandaag de dag wordt voorgestaan. Hij verwerpt de 'democratisering' van de cultuur en het daarmee gepaard gaande cultuurrelativisme dat in de jaren zestig en zeventig populair werd, en hij keert in zekere zin terug naar de politieke erkenning van de noodzaak van actieve cultuurspreiding uit de jaren vijftig. Paul Kalma sprak in *de Volkskrant* zelfs van een poging de cultuur-socialistische traditie nieuw leven in te blazen.

Hoewel de probleemstelling glashelder is en het beoogd zich logisch en systematisch ontwikkelt, biedt het boek moeizame lectuur. Het lijdt aan overdaad. Blokland toont een bewonderenswaardige belezenheid, maar hij heeft de neiging alles wat hij gelezen heeft over ons uit te storten, ook indien we al lang en breed van zijn gelijk zijn overtuigd. Karakteristiek zijn paragraaftitels als: 'Nog meer redenen de spreiding van cultuur en autonomie te bevorderen' (p. 285) en 'Aanvullende kritiek op de statutetheorie' (p. 364).

Heel sterk geldt de overladenheid voor de eerste tweehonderd van de in totaal vierhonderd bladzijden, waarin hij Isaiah Berlins begrippen positieve en negatieve vrijheid aan een onderzoek onderwerpt. Hij volstaat niet met een beknopte analyse, maar geeft na een uitgebreide behandeling van Berlins gedachtengoed enkele tientallen commentatoren het woord. Zo ontstaat er binnen de studie een aparte monografie over de Angelsaksische filosofie van de vrijheid, die als zodanig een formidabele prestatie vormt, maar die naar mijn bescheiden mening weinig of niets toevoegt aan de daarna volgende ontrafeling van het emancipatiedilemma. Wie na p. 32 meteen overstapt naar p. 256, zal weinig essentieels missen, te meer daar de auteur in de inleiding het probleem in grote lijnen al uit de doeken heeft gedaan. Wie het filosofische gedeelte geheel en al doorwerkt, zal veel leren, maar aan het einde van het boek onvermijdelijk het gevoel krijgen dat de berg van filosofische geleerdheid toch wel erg kleine muizen heeft gebaard.

Keren we terug naar wat naar mijn mening het eigenlijke onderwerp vormt: de speurtocht naar de principiële grenzen van cultuurpolitiek in een democratisch bestel. Is Bloklands pleidooi voor een actiever beleid van cultuurspreiding gericht op cultuurparticipatie in bredere kring, overtuigend?

Laat ik vooropstellen dat ik voor zijn wekroep veel sympathie heb. De platte commercialisering van de huidige cultuur-industrie wordt door hem terecht aan de kaak gesteld. De capitulatie voor de eis tot erken-

ning van massacultuur en zogenaamde jeugdcultuur camoufleert, zoals hij zegt, elitaire zelfverheffing. Dat hij zich somtijds schaart in het koor van de conservatieve cultuurcritici die al twee eeuwen lang over de vulgariteit van de massa klagen, maakt zijn protest nog niet van onwaarde.

Problemen ontstaan echter op het moment dat hij praktische voorstellen formuleert. Welke cultuur, welke kunst en literatuur meent hij voor zijn actieve spreidingsbeleid te kunnen aanbevelen? Is cultuur nog wel een onderscheidend begrip? Hij spreekt zelf van 'een ware explosie aan stijlen, richtingen en scholen' die het vrijwel onmogelijk maakt 'nog een notie van kwaliteit overeind te houden' (p. 365). Betekent dat voor een cultuurbeleid niet, dat er geen maatstaven meer zijn, geen richting meer is aan te geven?

De veelvormigheid gaat bovendien gepaard met het ontstaan van een 'autistische' en 'hermetische' kunstwereld, met een kunstleven dat zich, zoals Blokland het formuleert, 'meer en meer in een klein reservaat van ingewijden (dreigt) af te spelen' (p. 350, 288). Maar duidt dat dan niet op een diepgaande cultuurcrisis, die onmogelijk is te doorbreken met behulp van de uiterst bescheiden middelen die hij aanbeveelt?

Verder valt op dat Blokland vasthoudt aan een cultuurpolitiek die gericht is op individuen en individuele ontplooiing. Is het toeval dat die politiek in de jaren vijftig faalde? Cultuurspreiding en culturele vorming waren redelijk succesvol zolang ze in dienst stonden van maatschappelijke en politieke bewegingen, zoals het burgerlijke beschavingsoffensief, de katholieke emancipatie en het cultuur-socialisme. De kunsten vonden binnen deze kaders richting en samenhang, genoten institutionele bescherming en konden beschikken over een sociale infrastructuur die ook andere doeleinden diende. Van dit alles is weinig of niets over. Gelooft Blokland in ernst dat dergelijke maatschappelijke instellingen – vakbonden, actiegroepen, kerken – opnieuw kunnen worden ingeschakeld (p. 382 e.v.)?

Evenmin kan ik iets zien in de wijze waarop Blokland onze samenleving van een nieuw 'bezielde verband' wil voorzien: door het ontwikkelen van 'een substantieel-rationele utopie' als de dragende idee van een 'substantieel-rationeel cultuurpolitiek kader' (p. 372 e.v.). Dat zijn grote woorden waarmee niemand iets kan aanvangen.

Ten slotte, en dat is het belangrijkste bezwaar, meent Blokland een verbinding te kunnen construeren tussen culturele ontplooiing en democratie. Hij geeft er herhaaldelijk uitdrukking aan, onder meer op p. 288, waar hij 'toegang tot de cultuur' noodzakelijk noemt 'wil elk individu kunnen participeren in de bestaande democratische structuren. (...) Spreiding van cultuur is

dus gewenst om de democratie werkelijk te laten functioneren, om mensen de mogelijkheid te geven invloed uit te oefenen op beslissingprocedures waarvan de uitkomsten ook hen aangaan.'

Is dit een logische stap? Zijn *high culture* en politieke democratie werkelijk bondgenoten? Het heeft er niets van. Kunstenaars en literatoren hebben zich zelden tot de parlementaire democratie aangetrokken gevoeld, eerder tot de vijanden van democratie: overspannen utopieën en ideologieën, revolutionaire bewegingen en totalitaire systemen. Meent hij werkelijk dat het lezen van Kafka, Céline en Mulisch, het bekijken van werk van Picasso, Dali en Pasolini betere democraten maakt? Hijzelf merkt op dat zelfs nazi-kampbeulen soms in *Bildung* uitblonken (p. 274).

Het is waar dat hij geen *direct* verband legt. Hij trekt zich meestal terug op het uiterst vage begrip 'individuele autonomie', waarvan de bevordering naar zijn opvatting het democratisch functioneren zal stimuleren. Maar dan gaat het om heel iets anders, en wel om kennismaking met begrippen en categorieën van intellectueel gehalte die politieke oordelen en activiteiten mogelijk maken. Dan zijn we ver verwijderd van museumbezoek en 'expressievakken' in het basisonderwijs.

Afsluitend: Blokland heeft een moedig en intrigerend boek geschreven. Hij stelt een probleem aan de orde dat van het grootste belang is en dat dreigt te worden weggedrukt door het thans dominante bondgenootschap van faciel cultuurrelativisme en agressieve commercie. Maar de remedies die hij aanbeveelt, blijven in de lucht hangen. Te veel is zijn betoog opgehangen aan wenselijkheden, te weinig houdt het rekening met de harde feiten. Het definiëren van een cultuurpolitiek voor onze tijd vraagt primair om een analyse van de relatie tussen cultuur en politiek zoals die is, niet zoals die zou moeten zijn.

Om met een schoolmeestersopmerking te eindigen: het boek is fraai uitgegeven en met zorg gecorrigeerd. Alleen zijn er in de bibliografie enkele inconsequenties ingeslopen. Van der Linden staat onder Linden, maar Van Evra staat onder Van. In 't Veld-Langeveld is twee keer opgenomen, één keer onder In, één keer onder Veld.

J.A.A. van Doorn